

УДК 371.147:811

Т. М. Колодько,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
kolodko_@mail.ru

ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

У статті показано різні аспекти педагогічного спілкування, а саме: фактори, функції, рівні, види, структура, умови та засоби спілкування. Розкрито актуальність проблеми спілкування, яка набуває особливого значення у навчально-виховному процесі. Розглянуто погляди вчених на порушену проблему. Проаналізовано роль культури мовлення у процесі спілкування й характеризується мистецтво спілкування вчителя зі студентами.

Процеси суспільного розвитку в нашій країні при орієнтації на якісно нову систему цінностей передбачають перегляд підходів до підготовки педагогічних кадрів. На нинішньому етапі становлення й реформування системи освіти проблема взаємодії між учнями і вчителями, їхніх стосунків зберігає значну актуальність.

У роботах багатьох учених (О. А. Абдуліної, В. І. Бондаря, Я. І. Бурлаки, Л. П. Вовк, І. А. Зязюна, О. В. Киричука, Н. В. Кузьміної, М. В. Левченка, В. О. Моляко, О. Г. Мороза, В. А. Сластьоніна, О. В. Скрипченка, Л. Г. Подоляк, М. М. Фіцули, Н. В. Чепелевої, А. І. Щербакова та ін.) підкреслюється, що особистість учителя є вирішальною у побудові навчально-виховного процесу у школі, тому і становлення майбутнього педагога – це, передусім, формування його особистості як індивідуальності, а вже потім як умілого працівника.

Процес, завдяки якому відбувається реалізація особистісного потенціалу педагога під час комунікативної взаємодії з учнями, у педагогіці й психології позначається через категорію "творчий стиль педагогічного спілкування". Він є відображенням рівня професійної зрілості і компетентності педагога, його педагогічної майстерності, індивідуального творчого "почерку".

Специфіка навчально-виховного процесу вищого педагогічного закладу освіти передбачає безпосередню взаємодію всіх його учасників, де на перший план виноситься саме професійне спілкування майбутніх учителів, за допомогою якого, на думку О. О. Бодальова, "досягається взаєморозуміння один одного, вирішення конфліктних ситуацій, прогнозування поведінки й результату міжособистісної взаємодії у спілкуванні" [1: 89].

Оволодіння студентами вищих закладів освіти продуктивними вміннями спілкування з учнями виступає однією з найважливіших проблем у професійній підготовці майбутніх учителів. Адже спілкування у педагогічній практиці займає провідне місце. Без спілкування мав би зупинитися розвиток людини як особистості. Прагнення до спілкування виступає своєрідним внутрішнім стимулом, рушієм діяльності особистості. І саме педагог має генерувати процес спілкування – від цього залежать його успіхи в навчально-виховній роботі, становлення професійної майстерності.

Мета статті полягає в обґрунтуванні місця і ролі педагогічного спілкування в навчально-виховному процесі ВНЗ.

Педагогічне спілкування – це досить складний феномен, що вимагає від викладача творчого підходу до студента. Це система органічної, соціально-психологічної дії викладача і студента в усіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції і спрямоване на створення соціально-психологічних умов активної результативної діяльності особистості. А відтак оптимальним вважаємо таке спілкування педагога зі студентами у процесі навчально-виховної роботи, яке створює найбільш сприятливі умови, а саме: розвиток мотивації студента у навчальній діяльності; ефективне керівництво процесом навчання у колективі; забезпечує сприятливий емоційний клімат у всіх сферах діяльності; дає змогу максимально використати особистісні якості студентів.

Ми услід за О. О. Леонтєвим вважаємо, що "педагогічне спілкування – це професійне спілкування вчителя з учнями на уроці і поза ним, яке має певні педагогічні функції і спрямоване на створення сприятливого психологічного мікроклімату, а також оптимізацію навчальної діяльності та стосунків між педагогом і учнем, та в учнівському колективі" [2: 3].

Спілкування в сучасному мовному просторі виступає не тільки як форма людської взаємодії. "Воно виступає, – зазначає В. О. Кан-Калік, – як інструмент впливу, і звичайні умови та функції спілкування мають саме у цій сфері додаткове навантаження, оскільки з аспектів загальнолюдських вони переростають у професійно-творчі аспекти. Таким чином, сам процес спілкування вчителя й учнів є важливою професійною категорією педагогічної діяльності" [3: 10].

На початку своєї професійної діяльності молодий учитель, як правило, зустрічається з труднощами комунікативного характеру, що не може не відобразитися на його ставленні до педагогічної діяльності взагалі. Видатний радянський педагог А. С. Макаренко настійно рекомендував вчителям-початківцям

самовдосконалюватися, набувати високої кваліфікації. А у своїй майбутній професійній діяльності "вони мають навчитися реалізувати усі функції спілкування – виступати і як джерело інформації, і як людина, яка пізнає іншу людину чи групу людей, і як організатор колективної діяльності та взаємовідношень" [3: 12-13].

Педагог вищої школи допомагає студентам навчитися діяти в найрізноманітніших умовах, реалізовувати свої спеціальні вміння та комунікативні завдання: спілкуватися з партнером і слухачем одночасно; за допомогою уяви ставити себе на місце героїв, активно включитися в їхнє життя; ставитися до запропонованих обставин так, ніби вони є справжніми; очікувати задоволення від спілкування, взаєморозуміння тих, хто спілкується; передбачати його результати й зацікавленість.

У зв'язку з цим особливої значущості набуває чинник постійного вдосконалення власних мовленнєвих умінь і навичок, неповторності особистості педагога, його майстерності та творчості, уміння впливати на учня різними методами та способами. І саме професійне спілкування, на наш погляд, виступає як взаємообумовлений процес ролевих ігор, творчих вправ, ситуативних дій, дискусій викладача і студентів. Якщо для педагога спілкування є, передусім, видом професійної діяльності, то для студента – це вид повсякденної діяльності. Тому, спілкуючись зі студентами, педагог не лише взаємодіє з ними, а й залишається одночасно поза спілкуванням із студентами, ніби координатор, спостерігач, партнер, бо завдання педагога ще й аналізувати, коригувати, приймати рішення, допомагати у розв'язанні комунікативних завдань тощо.

У спілкуванні виділяємо наступні **фактори**:

- інтенціональність (наявність конкретної мети і мотиву спілкування);
- результативність (міра співпадання досягнутого результату з метою);
- нормативність (необхідність контролю за перебігом і результатами акту спілкування).

Спілкування, виконуючи пізнавальну роль, виступає як взаємодія між його учасниками й слугує для встановлення стосунків один з одним та взаємооцінки.

Педагогічному спілкуванню властиві такі **функції** як-от: пізнання особистості; обмін інформацією; організація діяльності; обмін ролями; співпереживання; самоутвердження; регулювання спільної діяльності; спонукання особистості до дії (взаємодії).

Виходячи з логіки навчально-виховного процесу, педагогічне спілкування має певну **структуру**, яка включає такі етапи [4]:

1. Моделювання очікуваного спілкування з окремими студентами або студентським колективом (**прогностичний етап**).

2. Організація спілкування шляхом залучення студентів до процесу безпосередньої взаємодії ("**комунікативна атака**").

3. Керівництво процесом спілкування шляхом підтримки ініціативи студентів та внесення необхідних коректив (**етап заохочення студентів**).

4. Аналіз результатів спілкування, спрямований на зіставлення проведеної роботи з раніше визначеними завданнями, виділення й аналіз допущених помилок, обдумування шляхів і засобів подолання виявлених помилок (**підсумковий**).

Залежно від змісту і спрямованості дій партнерів виділяють такі основні **рівні** спілкування, а саме [4]:

- **конвенційний**, тобто рівень, обмежений певними умовами та правилами, що вимагає високої культури спілкування;
- **стандартизований**, що ґрунтується на стандартах, а не на взаємному розумінні розмовників, актуальності ролей один одного ("контакт масок");
- **маніпулятивний**, де партнер по спілкуванню – це суперник у певній грі, яку треба будь-що виграти;
- **ігровий**, що здійснюється в ігровій формі і вимагає від партнерів по спілкуванню прояву ініціативи й творчості;
- **діловий**, який передбачає організацію партнерів по спілкуванню для досягнення конкретної спільної мети;
- **духовний**, який виступає вищим рівнем спілкування.

У процесі спілкування студенти використовують різні його **види**: вербальне, мануальне, матеріальне та технічне.

Кожний викладач, кожний учитель має завжди пам'ятати положення К. С. Станіславського про те, що "кожне слово, вимовлене вголос, – сказане для *когось* чи для *когось*" [5: 17]. А отже, він має заздалегідь визначати не лише основний зміст сказаного, а й мету його: "*заради чого* я висловлюю ту чи іншу думку, *чому*, з *якою метою*, *чого домагаюсь*" [5: 17]. Такий підхід дозволяє педагогові поступово розвивати в собі, а отже, і у студентів, майбутніх учителів, здатність відчувати й цінувати слово, його смисл, точно й тонко передавати власні думки й погляди, бути майстром свого слова.

Важливим у процесі педагогічного спілкування є ініціатива, різноманітність форм її прояву, способи управління нею, зворотний зв'язок комунікантів, інформативність партнерів по спілкуванню, уміння ефективно корегувати взаємини тощо.

Умовами ефективного педагогічного спілкування та його успішності, на думку російських вчених, є: володіння психолого-педагогічними якостями й уміннями; володіння педагогічним тактом; уміння "подати себе"; створення позитивного іміджу шляхом самопрезентації; мовленнєва культура; гуманістична спрямованість; уміння слухати й чути свого співбесідника; знання правил спілкування [4].

Провідною вимогою науково-технічного і соціального прогресу до сучасного вчителя стає поєднання високого професіоналізму в обраній сфері, професійної мобільності та соціальної адаптації. Не втратили своєї актуальності основні вимоги до фахівців, що були сформульовані на Третньому всесвітньому конгресі інженерної освіти (Велика Британія, м. Портсмут, 25-27 вересня 1992 р.). До їх числа увійшли:

- професійна компетентність;
- сформованість особистої і професійної відповідальності;
- додержання загальнолюдських цінностей і моралі;
- готовність до аналізу і оцінки проблем, завдань, ситуацій, прийняття рішень;
- комунікативна готовність – знання як мінімум однієї іноземної мови, володіння літературною усною і письмовою мовою;
- комп'ютерна грамотність;
- готовність і прагнення до усвідомленого постійного особистісного і професійного удосконалення та підвищення кваліфікації.

Як зазначає Президент АПН України В. Г. Кремень, "найвища мета держави і суспільства полягає у створенні умов для *розвитку особистості і творчої самореалізації* кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти. Пріоритетні напрями розвитку освітньої системи серед перших п'яти містять: особистісну орієнтацію освіти; формування національних і загальнолюдських цінностей; створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти; постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; розвиток системи неперервної освіти та навчання протягом життя [6]. Відповідно до зазначеного вище нами окреслено основні *передумови* самореалізації майбутнього вчителя: самоусвідомлення ним своєї унікальності і неповторності, взаємозв'язок з оточенням; необхідність спілкування, співпраці, співіснування. Ці передумови потребували визначення певних правил, виконання яких посилює ефективність формування відповідних мовленнєвих умінь, а саме: 1) все, що людина чує, бачить, сприймає, оцінює, про що думає, відбувається за допомогою слова; 2) предмет (явище) є відносно стабільними, а слово, що їх називає, є рухливим і може змінювати емоційно-експресивне забарвлення значення контексту.

Отже, майбутній вчитель має опанувати знаннями про дієву силу слова, мовлення, досконалого володіння словниковим запасом та навичками застосування слів відповідно до ситуацій спілкування. Оскільки основним *засобом* педагогічного спілкування є слово, то мовленнєва культура викладача створює морально-психологічний ореол, який робить спілкування бажаним для студентів. Володіння живим словом розглядається як одна із професійно-значущих якостей, що реалізується лише в діяльності, як творча якість, що найповніше виявляється в навчанні [5: 13]. Надзвичайно важливим чинником, який суттєво впливає на якість мовлення, є, безперечно, обізнаність у тому, що все висловлене є надзвичайно цікавим, потрібним, переконливим.

Наш досвід роботи у вищій школі дозволив підтвердити думку про те, що успіх педагогічної діяльності, передусім, залежить і від культури й тактики спілкування між педагогом та студентом. Із багатоаспектного процесу підготовки студентів до комунікативної взаємодії з учнями у контексті цілісного становлення особистості педагога окремо виділяється питання мовленнєвої культури. "Мовленнєва культура допомагає через відчуття мови визначити стан душі співрозмовника, готує студента як такого фахівця, що вміє говорити й переживати зміст висловленого, подавати інформацію, що йде "від серця й до серця" [7: 136-139].

Мовлення – це не просто лад слів, а й лад думок та почуттів. А тому важливого значення набуває також вивчення й правильне використання мовних засобів у вираженні думок залежно від мети і змісту висловлювання, яке досягається тільки за допомогою культури мовлення.

Культура мовлення – це дотримання ustalених мовних норм усної й писемної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне застосування мовних засобів залежно від мети та обставин спілкування. Отже, культура мовлення – це й культура мислення та культура суспільних і духовних стосунків людини. Висока культура мовлення означає володіння багатством мови, уникнення у мовній практиці газетних штампів, канцеляризмів, діалектизмів, досягнення такої форми спілкування, яка б найповніше й найточніше передавала зміст думки. Особливо важливим це є для вчителів, оскільки встановлювати зворотний зв'язок, тобто мистецтво спілкування, є запорукою реалізації майстерності.

Істотне значення для розуміння поняття культури мовлення, зазначає В. Г. Пасинок, мають "правильність, точність, логічність, переконливість, чистота, доречність, ясність, виразність,

варіативність, адекватність меті, емоційність, що дозволяє тому, хто говорить, здійснювати активний вплив на співрозмовника" [7]. А відтак, кожна освічена людина має дотримуватися культури своєї мови, а особливо це стосується учителя. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою – всі перераховані позиції, на нашу думку, є необхідними елементами мовної культури педагога.

В освіті сьогодні склалася складна ситуація – з одного боку, школа потребує вчителя нового покоління, спроможного підготувати грамотну й культурну особистість учня, яка вмє самостійно здобувати знання, критично мислити, вирішувати проблеми, самостійно працювати з інформацією, добутою з різних носіїв; з іншого, – по-новому організувати навчальний процес у школі та ВНЗ з використанням сучасних інноваційних технологій, щоб підготувати спеціаліста такого високого гатунку.

Мистецтво спілкування завжди вважалося органічною складовою професіоналізму вчителя, який повинен мати нестандартний погляд на речі, відзначатися високою етикою у спілкуванні, гнучко розподіляти обов'язки, володіти Божим даром – вмінням подобатися учням, надихати їх, вести за собою не силою наказу, а силою аргументів, переконуючого слова, яке з давніх часів вважалося божественним даром.

Погоджуючись із ознаками, виділеними В. Г. Пасинок, які характеризують культуру мовлення вчителя, хочемо внести деякі роз'яснення та власне бачення цього, а саме:

1) *Правильність* – відповідність прийнятим у мові орфоепічним, орфографічним, граматичним, лексичним нормам сучасного мовлення. Еталоном правильності слугують норми, правила вимови, наголошування, словозміни, слововживання, орфографічні правила на письмі тощо. Завдяки цьому, на нашу думку, реалізується інформаційно-комунікативна функція мовлення, здійснюється цілеспрямований вплив на свідомість учня.

2) *Різноманітність* – володіння різноплановою літературою, активне й творче мислення, постійне удосконалювання і збагачення свого мовлення.

3) *Ясність* – доступність мовлення для слухачів, яка забезпечує адекватне розуміння сказаного, не вимагаючи від співрозмовника особливих зусиль для сприймання. Ясності мовлення сприяють чітка дикція, логічний й фонетичний наголос, правильне інтонуювання, розмірений темп мовлення, спокійний і ввічливий тон.

4) *Виразність* забезпечується оригінальністю у висловлюванні думок з метою ефективного впливу на партнера по спілкуванню.

5) *Чистота* – бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невластивих українській мові іншомовних запозичень, що забезпечується мовною грамотністю, володіння технікою мовлення.

6) *Стислість* – раціональний відбір мовних засобів для вираження головної думки.

7) *Доцільність* – відповідність мовлення меті й умовам спілкування.

Отже, спілкування вчителя у педагогічному процесі повинно збуджувати активність самого студента, тобто навчити його вести діалог, і допомогти студентові набути позитивного досвіду в організації мовленнєвої діяльності та стосунків між комунікантами, при дотриманні усталених норм спілкування. А відтак, однією з проблем, яка чекає на своє вирішення, є створення спеціальних інтегрованих курсів у змісті професійної підготовки майбутніх учителів, здатних перетворити вчителя з викладача іноземних мов на вчителя іншомовної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 272 с.
2. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 48 с.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Занина Л. В. Основы педагогического мастерства / Л. В. Занина, Н. П. Меньшикова. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 288 с.
5. Капська А. Й. Педагогіка живого слова / А. Й. Капська. – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
6. Кремень В. Г. Освіта і наука України : шляхи модернізації : (факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
7. Пасинок В. Г. Мовна підготовка студентів як загальнопедагогічна проблема : [монографія] / В. Г. Пасинок. – Харків : Лівий берег, 1999. – 154 с.
8. Грехнев В. С. Культура педагогического общения / В. С. Грехнев. – М. : Просвещение, 1990. – 144 с.
9. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии : [избр. психол. труды] / А. А. Леонтьев. – М. : Московский психосоциальный институт, Воронеж : НПО "МОДЭК", 2001. – 448 с.

Матеріал надійшов до редакції 14.09. 2011 р.

Колодько Т. Н. Педагогическое общение как фактор эффективности учебно-воспитательного процесса.

В статье показаны различные аспекты педагогического общения, а именно: факторы, функции, уровни, виды, структура, условия и средства общения. Раскрыта актуальность проблемы общения, которая приобретает особое значение в учебно-воспитательном процессе. Рассматриваются взгляды ученых на затронутую проблему. Проанализирована роль культуры речи в процессе общения и характеризуется искусство общения учителя с обучающимися.

Kolodko T. N. The Pedagogical Communication as an Efficiency Factor of the Educational Process.

Different aspects of the pedagogical communication are shown in the article such as: factors, functions, levels, types, structure, conditions and means of communication. The actuality of the communication problem which is of particular importance in the educational process is discovered. We consider the views of scientists on the issues involved. The role of culture in the process of speech communication is analyzed and the teacher's art of communication is characterized.